

PROCEEDING BOOK

BALKAN 7. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

BALKAN 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

February 3-5, 2023 - Skopje

ISBN: 978-625-6393-20-2

Academy Global Publishing House

İTİKADÎ MEZHEPLER ARASINDA TEOLOJİK ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ VE MU‘TEZİLE’NİN GÖRÜŞ FARKLILIKLARI

Doç. Dr., RECEP ÖNAL

Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,

onal1975@gmail.com- ORCID ID: 0000-0002-2571-9949

ÖZET

Kur’an’ın nüzulünden M. 10. yüzyıla kadar İslam âleminde siyasî, ticarî ve sosyo-kültürel hayatta önemli gelişmeler ve değişmelerin yaşanması, Müslüman toplumda çeşitli dinî oluşumların neşet etmesine sebep olmuştur. Peygamber Efendimizin vefatıyla birlikte toplumda yaşanan siyasî-içtimaî tartışmalar/kargaşalar Müslümanların itikadî konularda ihtilafa düşmelerine ve ayrışmalarına sebep olmuştur. Ayrıca İslâmî fetihlerle pek çok din ve inançla karşılaşan Müslümanlar ile farklı dine mensup olanlar arasında dinî ve sosyo-kültürel alanda etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Onlara karşı İslam’ı savunmak amacıyla fikrî mücadeleye girmişler, özellikle tevhid inancını zedeleyen inanç ve anlayışlarla mücadele etmişlerdir. Bu iç ve dış amiller neticesinde yabancı düşünce tarzı, Müslümanları etkilemiş; bu durum aklî ve felsefî birçok yeni fikirlerin, bâtıl görüşlerin ve sapmaların doğuşuna zemin teşkil etmiştir. Bu ise Müslüman âlimleri İslâm’a yönelik eleştiri ve itirazlara, zararlı/yıkıcı faaliyetlere karşı onu savunmaya sevk etmiştir. Yrütülen fikrî mücadeleler farklı İslâmî disiplinlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu disiplinlerin en başında temel konusu İslam’ın inanç esasları olan “Kelâm İlmi” gelmektedir. Bu ilmin temellerini atıp sistemleşmesini sağlayan, İslam’a yönelik eleştiri ve itirazları cevaplandırarak, onu anlatmaya ve savunmaya çalışan kelimî mezheplerin ilkinin Mu‘tezile temsil etmektedir. Aynı amaç ve gayeyle ortaya çıkan bir diğer mezhep de Mâtürîdiyye’dir. Her ikisi de bu hedeflerine ulaşabilmek için aklî tefekküre ve felsefeye büyük önem vermişlerdir. Ancak her biri itikadî meseleleri yorumlamada farklı kanaat ve görüşlere sahip olmuşlardır. Dinde aklın rolünü ön planda tutan Mu‘tezile, kelimî meseleleri aklî delillerle açıklamaya çalışmış ve bu suretle İslâm toplumunda akılcı hareketin temsilcisi olmuştur. Ancak zamanla siyasî açıdan güç kazanan Mu‘tezile, rakiplerine karşı sert ve müsamahasız bir tutum takınmıştır. Onların bu tutumları toplum içinde tepkiyle karşılanmıştır. Nihayetinde Mu‘tezile karşısında daha mutedil ve müsamahalı bir tepkisel hareket olarak Mâtürîdiyye ortaya çıkmış; akıl-nakil arasında mutedil yol

benimseyerek akla ve nakle önem veren bir metod takip etmiştir. Bu tebliğde Müslümanların çoğunun mensup olduğu Ehl-i Sünnet'in görüşlerinden oldukça farklı görüşler benimseyen Mu'tezile ile Sünnîlerin ilk temsilcisi olan Mâtürîdiyye'nin itikadî görüşleri mukayeseli olarak ele alınmış, hangi konularda ayrıştıkları, birbirlerinin iddialarına karşı nasıl cevap verdikleri objektif olarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İtikad, Mezhep, Mâtürîdî, Mu'tezile.

1. GİRİŞ

İslam'ın temel akaid esaslarını kendine konu edinen kelam ilminin temel amacı, Müslümanların doğru ve sahih bir din anlayışına sahip olmalarını sağlamak, İslam'a ve Müslümanlara karşı yöneltilen eleştiri ve itirazlara cevap vermektir. Bu yüce ve üstün hedefinden dolayı kelam ilmi İslâm ilimleri içinde ilimlerin en şerefli olarak kabul edilmiştir. Kelâm ilmini öğrenmek avam için gerekli olmayabilir, fakat inkârın ve barıl görüşlerin çokça yayıldığı dönemlerde İslâm'ı müdafaa edecek, itikad açısından zararlı ve yıkıcı akımların sebep olduğu meseleleri çözüme kavuşturacak, batıl, hatalı ve yanlış görüşleri tashih edecek kimseler için kelâm ilmi zaruridir.

Dolayısıyla tarihi süreçte halk arasında bir takım aşırılıklar ve sapmalar olmuş, yanlış ve hatalı fikirleri benimseyen birçok mezhep ve fırka ortaya çıkmıştır. Nitekim Hz. Muhammed'den sonra İslâm toplumunda ilk kez ortaya çıkan siyasî tartışmalar ve itikadî problemler, İslâmî fetihlerle farklı din ve inanç mensupları arasında sosyo-kültürel etkileşim, Müslüman düşünürlerin farklı din mensuplarına İslâm'ı anlatmaya ve ona yönelik fikri saldırıları bertaraf etmeye çalışmaları mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Klasik sınıflandırmayla bu mezhepler, "Ehl-i Sünnet" ve "Ehl-i Bid'at" şeklinde iki grupta değerlendirilmiştir. Mezhepleri Ehl-i Sünnet'in temsilcisi olarak Selefîyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye kabul edilmiştir. Sünnî din anlayışına aykırı görüş benimseyen Hâriciyye, Cebriyye, Kaderiyye, Mürcie, Şîa, Râfiziyye, Bâtıniyye, Mu'tezile, Müşebbihe, Mücessime gibi oluşumlar da Ehl-i Bid'at kabul edilmiştir (Bağdâdî, 2007, s. 319-320; Pezdevî, 1994, s. 348; İzmirli, 1981, s. 60-61, 74). Farklı görüşlere sahip mezhepler arasında itikadî ve fikrî tartışmalar yaşanmıştır. Ehl-i Sünnet âlimleri Ehl-i Bid'atın görüş ve inançlarının yayılmasını engellemek, Sünnî inancı koruyup yaymak için onlara karşı fikrî mücadele etmişlerdir.

Ehl-i Sünnet'in kurucusu ve ana temsilcisinden biri olarak ortaya çıkan Mâtürîdiyye de Mu'tezilî düşünürlerin sünnî akîdeye aykırı olarak değerlendirdiği ve görüş ve fikirlerinin yayılmasını engellemek ve sünnî inancı yaymak için onlara karşı mücadele

etmiştir. Buna mukabil kendilerine yöneltilen bu eleştiri ve itirazlara Mu‘tezile kendi teolojik sistematiğine bağlı kalarak cevap vermeye çalışmıştır. Mâtürîdiyye ve Mu‘tezile’ye mensup âlimlerce telif edilen eserler incelendiğinde her iki mezhep arasında birtakım fikri benzerlikler bulunsa da birçok konuda birbirinden farklı görüş ve fikirler benimsedikleri görülmektedir. İşte bu tebliğde, itikadî mezhepler arasındaki bu fikri mücadelede Mâtürîdî ve Mu‘tezile özelinde mezheplerin görüş ve teolojik etkileşim bağlamında hangi konularda fikir ayrılığına düştükleri ana hatlarıyla müstakil başlıklar altında tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. ALLAH’IN SIFATLARI

Mu‘tezile Mâtürîdîler arasında en tartışmalı konuların başında sıfâtullah meselesi gelmektedir. Mu‘tezile sıfatlar konusunu tevhid ilkesi kapsamında ele almışlardır. Onlara göre ilahî sıfatlar Allah’ın zâtıyla kâim ve aynıdır. Bu yüzden hayat, kudret, ilim ve irade gibi meânî sıfatlar Allah’a nisbet edilemez. Çünkü O’nun zâtının dışında bir sıfatının bulunduğu inanmak birden fazla kadîm varlığın bulunduğunu (teaddüd-i kudema) gerektirecektir ki bu durumda tevhid inancı ihlal edilmiş olur. Bu yüzden ilâhî sıfatları nefyetmek gereklidir. Onlara göre Allah âlim, kâdir ve hayy’dır; ancak O’nun zâtının haricinde kudret, irade, ilim ve hayat gibi sıfatları yoktur (Abdülcebbâr, 2001, s. 80-81; Işık, 1967, s. 68; Çelebi, 2002, s. 239-241). Mâtürîdîler de Mu‘tezile gibi Allah’ın hayy, kâdir, âlim, mürîd olduğunu kabul etmektedirler. Ancak onlardan farklı olarak Allah’ın hayat, kudret, irade, ilim ve kelâm gibi sıfatlara da sahip olduğunu söylerler. Mâtürîdîlere göre Allah’ın tüm bu sıfatları zatıyla kâim, ezeli ve kadimdir; zâtının ne aynısı ne de gayrisidir (Ebû Hanîfe, 2002, s. 55; Mâtürîdî, 2002, s. 58; Sâbûnî, 2005, s. 71-72).

2.1. Halku’l-Kur’an

İki mezhep arasında farklı görüşlerin benimsendiği bir diğer konu da Kur’an’ın yaratılmış olup olmadığı (halku’l-Kur’an) meselesidir. Mu‘tezile’ye göre Kur’an hem lafız hem de mana itibarıyla sonradan yaratılmıştır. Çünkü Kur’an harf, ses, sure ve cüzlerin belli bir düzende dizilmesinden müteşekkildir. Tüm bunlar hâdislik alametidir. Kur’an’ın hâdis özelliklere sahip olması onun muhdes olduğunun bir delilidir. Mu‘tezile âlimlerinin hepsi bu konuda ittifâk etmiştir (Abdülcebbâr, 2001, s. 357-358; Eş’ârî, 2006, s. 314). Mâtürîdîler ise onlardan farklı olarak kelimelerin (i) nefsî kelimeler ve (ii) lafzî kelimeler şeklinde ikiye ayırmışlardır. Onlar bu ayrımı yaparak Selefiyye ile Mu‘tezile arasında orta bir yol izlemiştir. Buna göre Kur’an’ın lafızlarını ve onların

ihativa ettiği manaları birbirinden ayırmak gerekir. Kur'an'ın nefsi yönü, Allah'ın zatıyla kâim, ezeli bir sıfatıdır. Allah bununla mütekellimdir. Kur'an'ın lafzi yönü ise se, harf, sure ve cüzlerden oluşmuştur ki tüm bunlar hâdislik alametidir. Bu nedenle Kur'an'ın lafzı yaratılmış olup, ezeli değildir (Kılavuz, 2004, s. 139; Yavuz, 1997, 374).

2.2. Tekvin Sıfatı

Mâtürîdîlerin Mu'tezile'den ayrıştıkları meselelerin biri de tekvin sıfatının ezeliyeti meselesidir. Mu'tezile'ye göre bu sıfat, Allah Teâlâ'nın zâtıyla kâim olmayan, hâdis bir sıfattır. Ayrıca tekvin ile tekvine konu olan mükevven aynı şeylerdir. Mâtürîdîler ise tekvin sıfatını Allah'ın zâtıyla kâim, ezeli ve müstakil bir sıfat olarak kabul ederler. Allah'ın yaratmayı kudret ile değil tekvin ile gerçekleştirdiğini savunurlar (Pezdevî, 1994, s. 99-109; Neseî, 2012, s.195-203; Sâbûnî, 2005, s. 86-87).

2.3. İrade Sıfatı

İki mezhep arasında ihtilafli olan bu meselede Mâtürîdîler Yüce Allah'ın ezeli ve kadim olan irade sıfatına sahip bulunduğunu ve yaratma eylemini bu sıfatıyla gerçekleştirdiğini söylerler. Mu'tezile ise Yüce Allah'ın iradesinin her hangi bir mahalle ihtiyaç duymadan hâdis olduğunu ileri sürerler. Buna göre Allah Teâlâ her hangi bir mahalle olmayan yaratılmış bir iradeyle mürid olmaktadır (Neseî, 2012, s. 209-210; Abdülcebâr, 2001, s. 296-298).

Konuyla ilgili iki mezhep arasındaki bir diğer görüş farklılığı da Allah'ın zulme güç yetirmekle vasıflandırılıp, vasıflandırılmayacağıdır. Mu'tezile mensuplar, Allah'ın zulme güç yetirmekle nitelendirilebileceğini, fakat O'nun kullarına zulmetmeyeceğini savunmaktadırlar. Onlara göre Allah Kur'an'da kullarına zulmetmemekle zatını övmektedir ki ancak zulme gücü yetebilen birinin, zulmetmemekle övünmesi düşünülebilir. Ayrıca birçok âyette Allah'ın her şeye gücünün yettiğinden bahsedildiğinden, kulun güç yetirip yaptığı zulme de güç yetirebilmelidir. Mâtürîdîlere göre Allah'ın zulme güç yetirmekle nitelenmesi hiçbir şekilde câiz değildir. Çünkü Allah'ın kudreti kapsamına girmesi mümkün olan şeyler, O'nun kudretiyle var olabilir. Halbuki zulüm, Allah için imkânsız oluşu nedeniyle kudreti kapsamına girmez. Aynı şekilde Allah'ın adalet sıfatıyla birlikte zulüm sıfatının bulunması muhaldir, imkânsızdır, bir arada bulunması düşünülemez. Çünkü ikisi birbirine zıt sıfatlardır. Ayrıca adalet sıfatı Allah'a vâciptir, vâcip ise yokluğu düşünülemeyen şeydir. Zulüm sıfatının Allah'a nisbeti ise muhaldir, muhal ise varlığı düşünülemeyendir (Neseî,

2012, s. 425; Abdülcebbâr, 2001, s. 308).

2. İNSAN FİİLLERİNİN OLUŞUMU

Mu‘tezile ile Mâtürîdîler arasındaki tartışmalı bir diğer konu girdiği kulun fiilleri kapsamında ele alınan çeşitli meselelerdir. Kelâm kaynaklarında kaza-kader, halk-kesb, hidâyet, dalâlet, hayır-şer, hüsün-kubuh, salâh-aslah, insanın iradesi ve istitaati, tevîd-mütevellid adalet-zulüm, rızık ve ecel gibi birçok kelâmî mesele bu başlık altında ele alınıp incelenmiştir (Abdülcebbâr, 2001, s. 306 vd.; Pezdevî, 1994, s. 143 vd.; Sâbûnî, 2005, s. 127). Mu‘tezile bu konuda “kul kendi fiilinin yaratıcısıdır” görüşünü savunmuştur. Buna göre kul seçmeye dayanan fiilleri yaratacak kudret ve güce sahip olduğu için kendi fiilinin yaratıcısıdır, burada Allah’ın bir müdahalesinin söz konusu değildir (Abdülcebbâr, 2001, s. 217 vd.; Pezdevî, 1994, s. 143; Şehristânî, ts. 1: 38; Çelebi, 2002, s. 276). Mâtürîdîler ise hayır ya da şer olsun kulun tüm fiillerini Allah’ın yarattığını, ancak dileyen ve işleyen kulun kendisi olduğunu, bu yüzden fiillerin kesb yönünden kula, halk yönünden Allah’a ait olduğunu savunmuşlardır. Buna göre fiilin yaratıcısı (hâlik) Allah, işleyeni (kâsib) kul olmaktadır (Mâtürîdî, 2002, s. 286 vd.; Sâbûnî, 2005, s. 135-138).

2.2. Tevlîd-Tevellüd

İnsan fiillerinin oluşumu bağlamında tartışılan bir diğer konu da tevîd-tevellüd meselesidir. Mu‘tezile’ye göre vurma fiilinin akabinde vurulanda oluşan acı ve elem, kırma fiilinden sonra gelen camın kırılması gibi fiiller, kulun fiilinden mütevellittir/oluşmaktadır. Allah’ın bunda bir müdahalesi söz konusu değildir. Bu nedenle mütevellit olan fiillerin yaratıcısı insandır. Mâtürîdîlere göre mütevellit olan bu fiillerin yaratıcısı kendisinde fiili yaratma kudreti olmadığı için kul olamaz. Ayrıca kazanma (kesb) bakımından da kulun bir etkisi söz konusu olamaz. Çünkü kulun gücü ve fiilin neticesi aynı mahalde bulunamaz. Dolayısıyla bu tür mütevellit olan fiillerin yaratıcısı Allah Teâlâ’dır. Öte yandan Mu‘tezile’ye göre kulun fiili neticesinde ortaya çıkan sonuçlar da kulun fiilidir ve bu fiillerin yaratıcısı da kulun kendisidir. Çünkü kulun fiili sonucunda ortaya çıkanlar kendisi tarafından yapılan fiillerin irade ve kastına uygun olmasındaki gibi sebebi yapanın iradesi ve kastına uyumlulukla meydana gelmiştir. Bu nedenle bunları yapan kişi fiillerin sebep olduğu şeyden sorumlu tutulur ve bundan dolayı kişiye dünyada acı çektirilir ve âhirette de bunlardan dolayı cezalandırılır. Eğer fiilinin sonucunda meydana gelmemişse bu zulüm olur. Eğer acı sebebini yapanın fiili ise -ki oda vurmadır- bu durumda üçüncü bir seçenek olmaksızın

buna ya gücü yeter ya da yetmez. Eğer yetmezse onun fiili olmaz (Abdülcebâr, 2001, s. 260 vd.; Eş'ârî, 2006, s. 224; Neseî, 2012, s. 311-312). Mâtürîdîlere göre Mu'tezile'nin ileri sürdüğü birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü sonradan meydana gelen bir kudreti, iki cinse ya da iki zıt veyahut iki farklı makdura ilintilemek imkânsızdır. Öyle ki her muhdes kudret bir makdur ile ilintilenir. Aynı şekilde sonradan meydana gelen ilim de böyledir. Ayrıca vurmaya güç yetirme (kudret) acıyı geçmiştir. Muhdes kudretin makduru geçmesi ise imkânsızdır. İkinci ihtimal de aynı durum söz konusudur. Eğer bir kudretle bu fiile güç yetirmişse onun yerine başkasına da güç yetirebilir. Nitekim onlara göre aynı istitaat iki zıdda elverişli değildir. Oku fırlattıktan sonra onu hareketsiz bırakma kudreti ile nitelenmesi, vurulan ve yaralanan kişinin bedeninde vurma ve yaralamadan sonra lezzetin yaratılmasıyla imkânsız olması bunları kendine has bir kudretle yapmadığını gösterir. Eğer böyle olsaydı vurmadan sonra acının meydana gelmesi mümkün olmazdı. Çünkü fail kendisinden yapma ve terk etmenin meydana geldiği kişidir. Aynı şekilde yaralının ölümünden sonra acı kudret kalmış olur. Ya da onun ölümünden sonra kendisine bir kudret ortaya çıkarmak imkânsızdır. Kudret olmaksızın fiil düşünülemez. Bu da onun fiili olmadığına delâlet eder (Neseî, 2012, s. 312).

2.3.İstitaat/Kudret

Kulun fiili işlemek için ihtiyaç duyduğu istitâata sahip olduğu görüşü bütün mezhepler tarafından kabul edilir. Fakat bu konudaki asıl ihtilâf, kulda var olan bu kudretin fiille birlikte mi yoksa fiilden önce mi olduğu meselesidir. Mu'tezile kulun bir fiili işlemek için gerekli olan güce fiilden önce sahip olması gerektiğini, bu nedenle güçsüz olan bir kişinin mükellef tutulamayacağını iddia etmektedir (Neseî, 2012 s. 279, 281). Çünkü Mu'tezile'ye göre kul, fiilin işlenmesine imkân sağlayan vasıtalar olan bu istitâatla ile eylemini gerçekleştirir. Bu nedenle fiilden önce olması gerekir. Kuldaki bu istitaat Allah tarafından kendisine isyan veya itaat etsin diye verilmiştir. Kul bunu kullanarak iyilik yaparsa ödülü, kötülük yaparsa cezayı hak eder. Kul, bu gücünü istediği yönde kullanmada özgür bırakılmıştır (Abdülcebâr, 2001, s. 262; Çelebi, 2002 s. 282).

Mâtürîdîlere göre istitâat iki kısımda değerlendirilmelidir. Bunlardan birincisi, âletlerin sağlam olması ve sebeplerin bulunmasıdır. Yani kişinin bir fiili işleyebilmesi veya meydana getirebilmesi için bedenindeki uzuvların ve organların sağlıklı olması ve fiilin gerçekleşmesi için gerekli olan sebeplerin mevcut olmasıdır. Başka bir deyişle fizikî şartların ve gereçlerin uygun ve yerinde olması gerekir. Kişi bu sayede, fiili

işleyebilecek konuma sahip olmuş olur. Uzuvarın sağlam oluşu ve fiil için sebeplerin mevcut oluşu teklifin sıhhat şartıdır ve fiilden önce olması gerekir. Ancak fiilin meydana gelmesine etki eden hakiki bir güç/kudret değildir. Kişinin sorumlu tutulması da fiilden önce olması gereken bu istitâata/kudrete bağlıdır. İkincisi ise fiili meydana getiren hakiki kudret/güçtür (Nesefi, 2012, s. 279-280).

2.4.Hayır-Şerr, Taat-Mâsiyet

İki mezhep arasında ihtilafli olan bu mesele etrafında yürütülen tartışmalar daha çok şer ve körü olanların Allah Teâlâ'ya nispet edilmesinin uygun düşüp düşmeyeceği etrafında gerçekleşmiştir. Mu'tezile "Allah mâsiyet ve kabih olanın (kötülük ve çirkinliğin) değil, itaat (iyilik) ve hayrın irade edicisidir" görüşünü savunmuştur. Ayrıca Allah'ın iradesinin emri de gerektireceğini iddia etmiştir. Onlara göre Allah, emrettiği her şeyin gerçekleşmeyeceğini bilse bile gerçekleşmesini; yasakladığı her şeyin de gerçekleşeceğini bilse bile gerçekleşmemesini irade eder. Mu'tezile, Allah'ın irade etmesi emri gerektireceğini de ileri sürmüştür. Bu çerçevede kulun hayır ve şer olan kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu, işlediklerinden dolayı âhirette ödül veya cezaya müstehak olacağını belirtmişlerdir. Çünkü onlara göre Allah Teâlâ şer veya zulüm gibi nitelendirmelerden münezzehtir. Eğer Allah, zulmü yaratmış olsaydı zalim olurdu (Abdülcebbâr, 2001, s. 308-309; Şehristânî, ts., 1: 38, 41). Mâtürîdîlere göre hayrı ve şerriyle, itaati ve mâsiyeti ile birlikte kulların bütün fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Kulların bütün fiilleri Allah'ın dilemesi (meşîeti) ile gerçekleşir. Ancak iyi ve güzel olan itaatlar Allah'ın dilemesi, rızası, emri, sevgisi ve kaderiyle gerçekleşirken; kötü ve çirkin olan masiyetler kazası, kaderi, iradesi ve meşîetiyle gerçekleşmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın rızası ve sevgisi mâsiyete değil itaata yani bir şeyin güzel görülmesine bağlıdır (Nesefi, 2012, s. 321-322).

2.5.Hidâyet ve Dalâlet

Mu'tezile "hidâyet" ve "dalâlet" konusunda da Mâtürîdîlerden farklı kanaate sahiptirler. Onlara göre hidâyet Allah'tan olup, doğru yolu açıklamaktan (beyân ve delâlet) ibarettir. Kulun kendisinde hidâyete erme fiilinin yaratılması demek değildir. Dalâlet (sapıtma) de kulun sapık olarak isimlendirilmesi ya da kul sapıklığı kendi nefsinde yarattığında onun sapık oluşuna hükmedilmesi anlamına gelmektedir. Kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu savunan Mu'tezile, bu görüşün gereği olarak hidâyet ve dalâlet fiillerini kul tarafından yaratılan birer fiil olarak değerlendirmiştir (Abdülcebbâr, 1185 1: 61-62, 65, 135; a.mlf, 2001, s. 527). Hidâyet ve dalâleti

Allah'tan olduğunu savunan Mâtürîdîlere göre Allah'tan olan hidâyeti kulda hidâyete ulaşma fiilinin yaratılması, dalâleti de kulda dalâlete düşme fiilinin yaratılması şeklinde anlamak gerekir (Nesefî, 2012, s. 337). Buradan hareketle Mâtürîdîler, Allah'ın hidâyeti tercih eden kişiyi hidâyete erdireceği, dalâleti tercih eden kişiyi de dalâlete sevk edeceği, dolayısıyla burada kullara yönelik herhangi bir zorlamanın söz konusu olamayacağı savunmaktadırlar. Onlara göre taat, isyan, küfür ve imana dair kul her neyi tercih ederse, Allah da onun tercihinine göre kulun fiillerini yaratır. Dolayısıyla Allah'ın dilemesi ve yaratmasını bu çerçevede anlamak gerekir (Nesefî, 2006, 4: 470).

2.6.Kader ve Kaza

Bu konuyla ilgili mezhepler farklı kanaatlere sahiptirler. Cebriyye, kaderin önceden belirlenip takdir edildiğini, bu yüzden kulun irade ve seçme hürriyetinin bulunmadığını, tüm eylem fiillerini yapmak zorunda kaldığını savunmaktadır (Eş'ârî, 2006, s. 164; Bağdâdî, 2007, s. 209). Mu'tezile ise bu görüşe katılmamakta tam aksine Allah tarafından önceden belirlenip takdir edilmiş bir kadrin bulunmadığını, insanın kaderini kendi belirlediğini, tüm eylemlerinde özgür olduğunu, bu konuda Allah'ın hiçbir müdahalesini bulunmadığını iddia etmektedir (Abdülcebbâr, 2001, s. 522-523). Mâtürîdîler ise bu iki görüş arasında orta bir yol takip ederek meseleyi çözmeye çalışmışlardır (Mâtürîdî, 2002, s. 390 vd.; Sâbûnî, 2005, s. 155). Onlar, kaza lafzının "maharetle örüp yapma", "fiil" ve "yaratma" vb. anlamlara geldiğine dikkat çekerek, insanın itaat ve mâsiyet gibi her türlü fiili Allah'ın kazasıyla gerçekleştiğini söylerler. Kader lafzına gelince; onlara bu kelime iki anlamda kullanılır. Birincisi her şeyi hikmet-sefeh, hayır-şer, hüsün-kubuh, bakımından kendisine ait vasfıyla belirlemektir. İkincisi, meydana gelecek her şeyi zaman ve mekân, sevap ve ikab bakımından olacağı durum üzerine beyan etmektir. Hikmetin anlamı da her şeyi olması gerektiği şekilde meydana getirmektir. Bu bakımdan kulun bütün fiilleri Allah'ın kaza ve kaderiyle yani Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir. Ancak bu durum kulun fiillerinde mecbur olduğu anlamına gelmez. Her şey Allah'ın ilmi ile olması kulu fiillerinde mecbur duruma düşürmediği gibi, kazasıyla olması da kulun hürriyetinin elinde alınmasını gerektirmez (Nesefî, 2012, s. 349, 351; Yeşilyurt, 2000, s. 259, 261).

2.7.Salah-Aslah

Mu'tezile'nin çoğunluğu kul için aslah (en iyi) olanı yaratmanın Allah'a vâcib olduğunu savunmuştur (Abdülcebbâr, 2001, s.351-355, 528). Çünkü onlara göre yaptığı takdirde kendisinin zarar görmeyeceği, kulun ise yararlanacağı; yapmadığı

takdirde kendisinin fayda bulmayacağı, kulun ise zarar göreceği bir şeyi yapmasaydı, Allah cimri konumuna düşerdi (Nesefî, 2012, s. 340). Buna mukabil Mâtürîdîler bu fikri Allah'ı fiil ve eylemlerinde mecbur olacağı gerekçesiyle reddetmiş, hiçbir şeyin Allah üzerine vâcip olamayacağını söylemişlerdir (Sâbûnî, 2005, s. 149). Onlara göre Mu'tezile'nin görüşleri görüşü fâsid ve geçersizdir. Çünkü ilâhlık, kendisine yüklenebilecek zorunlulukla çelişir. Bu nedenle salâh ve aslah Allah için zorunlu değildir. Kaldı ki Allah küfür, şirk ve isyanı yaratmıştır, Bunların yaratılmasında insanlar için bir çıkar ve menfaat söz konusu değildir. Aksine kâfirler, müşrikler ve asiler küfür ve isyandan zarar görmektedirler. Bu durum "kul için faydalı olan şeyi yaratmak Allah'a vâciptir" görüşünü geçersiz kılmaktadır (Nesefî, 2012, s. 340).

2.8.Ecel ve Rızık

Her iki mezhep arasında konuya ilişkin yapılan tartışmalar ve fikrî ayrılıklar ecelin tanımı, maktulün (öldürülen kişi) kendi eceli ile ölüp ölmediği, ecelin değişip değişmeyeceği ile haramın rızık olup olmadığı gibi meseleler etrafında gerçekleşmiştir. Mu'tezile ecel konusunda kendi aralarında ihtilâf etmiştir. Ebû Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî'n şunu iddia etmiştir: Maktul kendi eceliyle ölmemiştir. Çünkü ölüm (mevt), Allah'ın fiilidir. Öldürme (katl) ise katilin fiilidir. Buna göre maktulün eceli katilin fiili sebebiyle kesintiye uğramıştır (Nesefî, 2012, s. 317; Mâtürîdî, 2002, s. 360-364). Bir diğer ifadeyle maktulün ölüm (mevt) ve öldürme (katl) olmak üzere iki eceli vardır. Maktul Allah'ın fiili olan ölümle değil katilin fiili olan öldürme ile ölmüştür (Sâbûnî, 2005, s. 153). Mu'tezile'den bazıları da şunu savunmuştur: Maktul iki manayı içerir. Birincisi Allah'ın yarattığı ölümdür (mevt). Diğeri de kuldandan olan öldürme (katl)dir. Bu görüşler Mu'tezile'nin çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Bu görüşe göre öldürülen (maktul), katilin öldürme fiili nedeniyle ölmüştür. Şayet katil maktulü öldürmeseydi, o kesinlikle yaşardı. Katilin cezayı hak etmesi ise maktulü öldürüp, hayatına son vermesinden dolayıdır (Nesefî, 2012, s. 317; Kılavuz, 2004, s. 205). Mâtürîdîlere yakın bir görüşü benimseyerek diğer Mu'tezilî âlimlerinden farklı düşünen Ebû'l-Huzeyl el-Allâf ile Ebû Hâşim el-Cübbâi ise şu görüşü benimsemişlerdir: Katil maktulü öldürmeseydi, maktul yine kendi eceliyle belirlenen vakitte mutlaka ölürdü. Aksi takdirde katil onun ecelini kesip öne almış olurdu. Böyle bir şey ise mümkün değildir. Çünkü maktulün yaşamadığı müddet, onun için bir olmadığı gibi, ömründen de değildir (Abdülcebbar, 2012, s. 530; Mâtürîdî, 2002, 360). Görüldüğü üzere Mu'tezile ecel konusunda biri maktulün kendi eceliyle, diğeri de katilin

fiili sebebiyle öldüğü şeklinde iki farklı görüş benimsemiştir. Mâtürîdîlere göre insanların Allah tarafından belirlenmiş iki değil tek bir eceli vardır. Bu yüzden maktul, kendi eceliyle ölmüştür. Çünkü öldürme fiili, hemen akabinde Allah Teâlâ'nın canlılarda ölümü yarattığı bir fiildir. Ölüm (mevt) ölüde Allah'ın yarattığı bir fiildir, katilin fiili değildir. Katile ait olan fiil ise sadece “katletme/katl” fiilidir. Çünkü maktul eceli geldiği için kendi eceliyle ölmüştür, bu ölüm de maktulün ecelidir, bunun dışında başka bir ecel yoktur, yani tek bir ecel vardır. Maktul katil tarafından öldürülmeseydi bile yine ölecekti (Nesefî, 2012, s. 316-318).

Haramın rızık olup olmadığı meselesine gelince; Mu‘tezile’ye göre rızık helal ve meşru yoldan sahip olunan şeydir. Haram mülk/sahip olma anlamına gelmediğine göre haram rızık olamaz. Bu anlamda bir insanın başkasının rızıkını yemesi veya başkasının onun rızıkını yemesi mümkündür (Abdülcebbar, 2001, s. 532; Nesefî, 2012, s. 359-360;). Mâtürîdîler rızık gıda (canlının kendisiyle beslendiği şey) olarak da tarif etmişlerdir. Bu nedenle Allah'ın bir kimse için takdir ettiği gıda asla bir başkasının gıdası olamaz. Tıpkı insanın haram ve helalle beslenebilmesi gibi. Bu yüzden haramın rızık olduğunu ve herkesin ister helal ister haram olsun kendi rızıkını yiyeceğini savunmuşlardır. Onlara göre bir insanın kendi rızıkını yiyememesi veya başkasının onun rızıkını yemesi düşünülemez (Nesefî, 2012, s. 360-361).

3. NÜBÜVVÂT İLE İLGİLİ TARTIŞMA KONULARI

İki mezhep arasında nübüvvât bahsiyle ilgili peygamberlerin mâsumiyeti, Kur’ân’ın mu‘cize oluşu ve velilerin kerâmeti ile nazar ve büyü gibi bazı konularda farklı görüşler benimsenmiştir.

3.1. Peygamberlikte İsmet

Peygamberlerin vahiy öncesi ve sonrası küfürden mâsum oluşları konusunda Mu‘tezile ile Mâtürîdîler aynı kanaattedir. Fakat günahlardan mâsum oluşları hususunda fikir ayrılıkları vardır. Mu‘tezile’ye göre peygamberler büyük-küçük insanların nefretini çekecek her türlü günahlardan uzak olmalıdır. Zira Allah'ın peygamber göndermesindeki amacı, kullarına fayda ve menfaat sağlamaktır. Bunun da mükellef olana açıkça gösterilmesi gerekir. Bunlardan ilki Allah'ın peygamberini, hata etmek ve günah işlemek gibi kendisini kabule zorlayan şeylerden tenzih etmesidir. Şayet Allah bu gibi durumlardan peygamberini korumasaydı, insanlar peygambere iman etmezlerdi. Dolayısıyla peygamberlerin nübüvvat öncesi ve sonrasında nefreti çekecek günahları işleyebileceği mümkün görülürse onların risaletinin insanlar tarafından kabul

edilmesi zorlaşacaktır. Bununla birlikte peygamberlerin kişiyi emin ve güvenilir kılmaktan çıkarmayacak küçük günahları işlemeleri ve hata etmeleri mümkündür (Sâbûnî, 2005, s. 115; Abdülcebbâr, 2001, s. 387-388; Neseî, 2012, s. 259, 262).

Mâtürîdîlere göre peygamberlerin vahiyden sonra günahlardan mâsum oluşları sabittir. Ancak vahiyden önce günah (küçük hatalar, zelle, sürçme) işlemeleri, nadir olmak şartıyla mümkündür. Çünkü insanlar peygamberlerin vahye muhatap olmadan önceki sözlerini kabul etmekle sorumlu değillerdir. Fakat peygamberlerin vahiyden sonraki sözlerinin kabul edilmesi hususunda insanlar sorumludurlar. Bu nedenle onların günahlardan mâsum oluşları vahiyden önce değil, vahiyden sonra gerekli ve zorunludur.

3.2.Velilerin Kerâmeti

Mu'tezile velilerin kerâmetini kabul etmez. Çünkü mu'cizenin sahte ve gerçek peygamberlerin ayırt edilmesinde önemli bir rol oynadığı için bir faydası vardır. Fakat kerâmetin meydana gelmesinde böyle bir fayda yoktur. Ayrıca kerâmetin kabul edilmesi durumunda peygamberin (resul ve nebinin) bilinmesine ulaştıran yollar da kapanacaktır (Pezdevî, 1994, s. 328-329; Neseî, 2012, s. 273).

Kerâmetin varlığını kabul eden Mâtürîdîler ise bunun mümkün oluşunu ispat etmek için mu'cize ile kerâmet arasındaki farklara değinirler. Onlara göre mu'cize nübüvvet iddiasıyla birlikte meydana gelir. Ayrıca bir veli nübüvvet iddiasında bulunursa dinden çıkar ve Allah'ın düşmanı olur. Bu nedenle kendisinden kerâmet ortaya çıkmaz. Ayrıca mu'cize sahibi kendi mu'cizesini gizlemez, ilan eder; kerâmet sahibi ise kerâmetini gizlemeye çalışır, şöret bulması ile gurura düşmekten korkar. Öte taraftan velinin her bir kerâmeti, peygamberin mu'cizesi olur. Kerâmetin ortaya çıkmasıyla onun veli olduğu bilinir. Veli olması da dinin de hak üzere olmasına bağlıdır. Dinin de hak üzere olması da peygamberinin risaletinin doğruluğuna delâlet eder. Çünkü velinin dini peygamberinin risaletini kabul etmektir, söz ve fiillerinde sadece ona tabi olmaktır. Bu sebeple velinin kerâmeti aynı zamanda tabi olduğu peygamber hakkında da bir mu'cize sayılır (Neseî, 2012, s. 273).

3.3.Nazar ve Sihir

Mâtürîdîler, Hz. Peygamber'in nazar (göz değmesi) ve sihrin (büyünün) hak olduğuna dair rivâyetini delil göstererek nazar ve sihrin gerçek olduğunu benimsemişlerdir. Mu'tezile ise sihri bir tür hayal, göz boyama ve hile olarak değerlendirip mümkün görmemişlerdir (Neseî, 2012, s. 276. Abdülcebbâr, 2001, s. 386).

4. SEM'İYYÂT İLE İLGİLİ GÖRÜŞ FAKLİLİKLERİ

İslâm inanç sisteminin en temel konularından bir diğerini oluşturan sem'ıyyât bahsiyle ilgili iki mezhep arasında birtakım farklılıklar söz konusudur. Bunları müstakıl başlıklar altın şu şekilde özetlemek mümkündür:

4.1.İnsanlar ile Melekler Arasındaki Üstünlük Meselesi

Mu'tezile nasslarda meleklerin insanlardan önce zikredilmesini gerekçe göstererek daha üstün olduklarını savunmuştur. Onlara göre meleklerin üstün olmaların göstergesi ise nurânî cevherden olmaları, nefsânî ve şehevî arzulardan uzak kalmaları, Allah'a yakın olmaları ve sürekli ibadet etmeleridir (Pezdevî, 1994, s. 287 vd.; Taftazânî, 1991, s. 365). Mâtürîdîlere göre insanların en özel olanları (peygamberler) bütün meleklerden üstündür. Meleklerin en özel olanları (Cebrail ve Azrail gibi elçiler/resuller) da insanların avam kesiminden üstündür. İnsanların avam kesimi ise meleklerin avam kesiminden üstündür (Nesefî, 2012, s. 458). İnsanların meleklerden üstün olduğuna ilişkin en önemli delil, insanların heva ve nefse sahip olarak yaratılmış olmalarına ve bu çerçevede hareket etmelerinin doğallığına rağmen Allah'ın rızasını elde etmek için heva ve heveslerini yenebilmeleri ve onlara uyararak hareket etmemeleridir (Nesefî, 2006, 1: 385-386; a.mlf, 2012, s. 460). Ayrıca melekler akıl sahibi ve şehvetsiz olarak yaratılmıştır. İnsanlar ise onlardan farklı olarak hem akıl ve hem de şehvet duygusuna sahip olarak yaratılmıştır. İşte bu nedenle insanlardan her kimin akılı şehvetine galip gelirse, mertebesi meleklerinkinden daha üstte olur (Nesefî, 2012, s. 462; a.mlf., 2006, 1: 386).

4.2.Şefaât Meselesi

Her iki mezhep de Hz. Muhammed'in kendi ümmetine şefaatte bulunağının sabit olduğu konusunda hemfikirdirler. İhtilaf şefaatin kimler için geçerli olacağı hakkındadır. Mu'tezile Hz. Muhammed'in şefaatinin sabit olduğunu kabul eder, fakat bu şefaatin büyük günah işleyen ve tövbe etmeyen kimseler için değil, işlediği günahtan dolayı tövbe eden ve cenneti hak eden kimseler için geçerli olduğunu savunur. Onlara göre şefaât âsiler için değil Allah'ın kendilerinden razı olup cennete koyduğu kimselere yönelik olup, bu kimselerin cennetteki mertebelerinin yükseltilmesi içindir (Zemahşerî, 2002, s. 1159; Abdülcebâr, 2001, s. 463-465). Mu'tezile'nin bu görüşlerini reddeden Mâtürîdîler, büyük günah ve diğer günahkârları işleyenler için âhirette Hz. Muhammed'in ve hayırlı kulların şefaatinin hak olduğunu savunurlar. Ayrıca Hz. Peygamber büyük günah işleyenlere şefaatin olacağını haber verdiğini

söylerler. Onlara göre Allah dilerse günahkâr müminleri, imanları nedeniyle affedip, cennetine koyabilir. Ya da peygamberlere, evliyalara ve ulemaya şefaathetme yetkisi verir, şayet onlar da bu günahkâr müminlere şefaathet ederlerse, bu şefaathet sebebiyle Allah, günahkârları cehenneme koymaz. Bununla birlikte Mâtürîdîler kâfirleri Allah'ın affetmesinin veya şefaathetçilerin şefaathetinin onlar için söz konusu olmadığını önemle vurgularlar (Nesefî, 2006, 1: 88; Önal, 2017, s. 221, a.mlf, 2019, 318 vd.)

4.3. Rü'yetullah

Mâtürîdîler ile Mu'tezile arasında ihtilafli olan bir diğer mesele de Allah'ın âhirette görülmesi (rü'yetullah) meselesidir. Mu'tezilî âlimlere göre Allah'ın ahirette görülmesi mümkün değildir. Çünkü görme fiilinin meydana gelmesi gören ile görülen arasında karşı karşıya olma, belli bir mesafe, gören ile görülen arasına ışık ve aydınlığın ulaşmasıyla gerçekleşir. Tüm bunlar dünyaya ait unsurlardır ve ahirette bunların olması imkânsızdır. Ayrıca şu da tecrübeyle sabittir ki sadece cisim olanlar gözlerle görülebilir. Allah ise cisim değildir (Abdülcebâr, 2001, s. 155-156, 161; Pezdevî, 1994s. 111; Nesefî, 2012, s. 214-215). Mâtürîdîlere göre rü'yetullah aklen mümkün ve naklen vaciptir. Ancak bunun keyfiyeti bilinemez. Yani Allah'ın cennette görülmesi mahiyeti bilinmemekle dünyaya ait unsurlar olmaksızın vuku bulacaktır. Her ne kadar görme olayı için bu zikredilenlere ihtiyaç duyulsa da bu zaruri değildir. Zira mesafe, cihet ve ışık gibi durumlarla sınırlandırılması mümkün olmayan Allah Teâlâ'nın kullarını görmesi bu duruma işaret etmektedir. Ancak bu görme görme olayı kâfirler için değil sadece mü'minler için söz konusudur. Bu nedenle mü'minler görme olayında istisna tutulmuştur (Nesefî, 2012, s. 215, 219, 222; a.mlf. 2006, 2: 40).

5. İMAN KAVRAMI VE MAHİYETİ

Mu'tezile ile Mâtürîdîler arasındaki bir diğer tartışmalı konu da iman ve mahiyetine ilişkin meselelerdir. Bu mesele etrafında iman ile küfür arasındaki ayrımın ne olduğu, mü'min, kâfir ve fâsık kelimelerinin sınırlarının tespiti, mürtekb-i kebîrenin âhiretteki konumu, iman-amel ilişkisi, imanda artma ve eksilme vb. konular tartışılmıştır.

5.1. İmanın Tarifi ve İman-Amel İlişkisi

Mu'tezilî âlimlere göre iman marifet, söz ve amelden ibarettir. Yani iman, farz, vâcip ve nafile gibi bütün taatleri yerine getirmek ve kötülüklerden kaçınmaktır. Çünkü imanın aslı ister farz olsun ister nafile olsun taatları eda etme ve kötülüklerden sakınmadır (Abdülcebâr, 2001, s. 471, 478, 544; Eş'ârî, 2006, s. 158). Görüldüğü üzere Mu'tezile, ameli imanın içine dâhil etmiş, âhirette kurtuluşa ulaşmak için

taatların yerine getirilmesini ve günahlardan sakınmayı şart koşturmuştur. Mâtürîdîler ise imanın bir kalp ve vicdan işi olup, tasdîk manasına geldiğini, dolayısıyla imanı, kalp ile tasdîk etmek şeklinde tanımlamışlardır. Dil ile ikrârı ise imanın aslî cüz'ü değil, dünyevî hükümlerin uygulanabilmesi için şart olarak görmüşler, ameli imana dahil etmemiştir. Bu anlayışa göre kalbinde tasdîk olan bir kimse Allah katında gerçek bir mü'mindir. Bu nedenle kişinin Allah katında mü'min sayılabilmesi için tasdîk yeterlidir. Dil ile ikrâr etmesi ise bu dünyada kendisine İslâmî hükümlerin uygulanabilmesi için gereklidir (Mâtürîdî, 2002, s. 490-491; Neseî, 2012, s. 369-370, 382).

5.2. Mürtekib-i Kebîre'nin Âhiretteki Konumu

Mu'tezilî âlimlere göre eğer işlenen büyük günah ise, kişi imandan çıkar, ancak küfre de girmez. İkisi arasında bir konumda olur. Yani bu kişi ne kâfirdir ne de mü'mindir, iki konum arasında bir konumda fâsıktır. Büyük günah işleyen bir kişinin âhiretteki durumu ise ölmeden önce işlediği günahlardan dolayı tövbe edip etmemesiyle ilgilidir. Bu dünyada ölmeden önce pişman olup, tövbe ederse sevap kazanır. Eğer tövbe etmeden ölürse kâfirler gibi cehennemde ebedî olarak kalır. Fakat göreceği azap kâfirlerinkinden daha hafif olur (Hayyât, 1993 s. 165; Abdülcebbar, 2001, s. 450-451, 471; İbn Murtezâ, 1960, s. 8). Mâtürîdîlere göre büyük günah işleyen kimsede tasdîk eylemi bulunduğu için imandan çıkmış olmaz. Bu kimse günahkâr mü'mindir. Bu günahından dolayı tövbe etmeden ölürse, onun durumu Allah Teâlâ'nın dilemesine kalmıştır. Allah isterse onu affedip, cennetine koyar, isterse işlediği günahı miktarınca onu cehennemde cezalandırıp, daha sonra cennete koyar. Bu yüzden büyük günah işleyen kişi ebedî olarak cehennemde kalmaz. Özetle büyük günah işleyende iman bulunduğu için onun âhiretteki durumuyla ilgili olarak iki hüküm söz konusu olur: Bunlardan birincisi büyük günah işleyen kişinin cennete gidecek olmasıdır. İkincisi de bu kişinin durumunun Allah'a kalmış olmasıdır. Allah bu kişiyi dilerse affeder, dilerse günahı miktarınca cehennemde cezalandırır, sonra tekrar cennete koyar (Neseî, 2012, s. 397, 406-411; Önal, 2017, s. 208).

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

İslam düşünce tarihinde ihtilafli olan itikadi meselelerle ilgili en yoğun tartışmalar Mâtürîdîye ile Mu'tezile arasında gerçekleşmiştir. İki mezhep arasında farklı görüşlerin benimsendiği konuların başında da ilahî sıfatlar, halku'l-Kur'an, rüyetullah, kulun fiillerinin oluşumu, iman-inkâr-fisk, iman-amel münasebeti, mürtekib-i kebare,

istitâat, hidâyet-dalâlet, salâh-aslah, peygamberlerin mâsumiyeti, şefaât, kerâmet, nazar, sihir, ecel, rızık gibi meseleler yer almaktadır. İhtilâflı olan bu meselelerde taraflar birbirine karşı çeşitli aklî ve naklî ileri sürülerek tez-antitez şeklinde bir mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu durum İslâm'ın özgür düşünceye ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından oldukça manidardır. Öte yandan iki mezhep arasında yürütülen bu fikri tartışmalar neticesinde ortaya çıkan farklı görüş ve fikirleri –tevhid, peygamberlik ve ahiret inancı gibi İslam'ın temel inanç esaslarının inkâr edilmemesi şartıyla- bir zenginlik ve çeşitlilik olarak değerlendirmelidir. Ayrıca hatalı ve yanlış fikirlerinden dolayı tarafları tekfir etmekten kaçınmalı, dinin esasını ilgilendirmeyen görüş farklılıklarını hoş görmeli, ama eleştirmekten de kaçınmamalıdır. Bu eleştirilerde de ifrat ve tefritten uzak, daha mutedil bir yol takip edilmeli, bu çerçevede hatalı ve yanlış görüş benimseyen tarafı sapıklık ve dalâlet ile suçlamaktan daha ziyade aklî ve naklî deliller kullanmak suretiyle muhalif görüşlerinin yanlışlığını ve geçersizliğini ispat etmeye çalışarak bilimsel, ilmî ve ikna yöntemi kullanılmalıdır. Böylesi bir tutum, İslâm dünyasında itikadî ve fikrî istikrarın oluşmasına önemli katkı sağlayacağı gibi günümüzdeki Müslüman topluma farklı inanç ve mezhep mensuplarına karşı nasıl davranılması gerektiği; inanç, düşünce ve görüş farklılıklarına rağmen bir arada iç içe barış ve huzur içinde nasıl yaşanabileceği konusunda da bir örnek teşkil edecektir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, günümüz Müslümanları kendi içindeki inanç, görüş ve mezhep farklılıklarını bir çatışma ve kavga kaynağı değil bir kültür ve düşünce zenginliği olarak görmelidir. Aksi takdirde bugün İslâm âleminde yaşanan mezhep kavgaları ve bunun neticesinde binlerce Müslümanın ölmesi gibi felaketlerin ardı arkası kesilmeyecektir.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbâr, K. *Mütesâbihu'l-Kur'ân*, Dârü't-Türâs, thk. M. Zarzûr, Kahire, 1185.
- Abdülcebbâr, K. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Ebû Haşim, Daru İhya, Beyrut, 2001.
- Bağdâdî, A. *el-Fark Beyne'l-Fırak*, nşr. M. Abdülhamid, Dârü't-Türâs, Kahire, 2007.
- Çelebi, İ. *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbâr*, Rağbet Yay., İstanbul, 2002.
- Ebû Hanîfe, "Fıkhu'l-Ekber", *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. M. Öz, MÜİF Yay., İstanbul, 2002.
- Eş'arî, E. H. *el-Lüma*, nşr. M. Zannâavî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

- Hayyât, H. O. *Kitâbu 'l-intisâr*, nşr. H. S. Nyberg, Mektebetü'd-Dari'l-Arabiyye, Beyrut, 1993.
- Işık, K. *Mu 'tezile 'nin Doğuşu ve Kelâmi Görüşleri*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1967.
- İbn Murtaza, A. Y. *Tabakâtü'l-Mu 'tezile*, nşr. D. Wilzer, Mektebetü'l-İlâhiyye, Beyrut, 1960.
- İzmirli, İ. H. *Yeni İlm-i Kelâm*, Umran Yayınları, Ankara, 1981.
- Kılavuz, A. S., *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm 'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.
- Mâtürîdî, E. M. *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara, 2002.
- Nesefî, E. M. *Şerhu'l-'Umde*, nşr. A. İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 2012.
- Nesefî, E. M., *Medâriku't-Tenzîl*, nşr. M. eş-Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2006.
- Önal, R. *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri*, Emin Yay., Bursa, 2017.
- Önal, R. *İmam Birgivi'de Bilgi ve İnanç Paradigması*, Emin Yay., Bursa, 2019.
- Pezdevî, E. Y. M., *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Ş. Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul, 1994.
- Sâbûnî, N. *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. B. Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2005.
- Şehristânî, M. A. *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. F. Muhammed, Dâru'l-Kütüb, Beyrut ts.
- Taftazânî, S. Ö. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, haz. S. Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1991.
- Yavuz, Y. Ş. "Halku'l-Kur'ân", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, ss. 371-375.
- Yeşilyurt, T. *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya, 2000.
- Zemahşerî, M. Ömer. *Tefsîru'l-Keşşâf*, thk. Halil Mahmud, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2002.